

Dzieje średniowiecznego szkolnictwa w naukowych czasopismach polskich XIX i początków XX wieku (do 1918 r.) oraz ich dostępność w zbiorach bibliotek cyfrowych

Rozwój polskiego czasopiśmiennictwa naukowego nastąpił dopiero w drugiej połowie XIX w., a związany był z powstawaniem instytucji naukowych, takich jak Towarzystwo Naukowe w Krakowie, wydające w latach 1817-1871 „Rocznik Tow. Nauk w Krakowie” przekształcone następnie w Akademię Umiejętności¹, wydającą „Rozprawy AU” oraz „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń AU”; Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, wydające od 1897 r. „Rocznik Krakowski”. We Lwowie powołane w październiku 1886 r. Towarzystwo Historyczne wydawało „Kwartalnik Historyczny” – pierwszy numer ukazał się w roku 1887. Lwowskie środowiska inteligenckie integrowało też założone w 1868 r. Towarzystwo Pedagogiczne, którego organem prasowym było czasopismo „Szkoła”. Stolica Galicji była także miejscem wydawania „Przeglądu Pedagogicznego”, dwutygodnika ukazującego się od 1882 r. oraz poczytnego, zwłaszcza wśród nauczycieli szkół średnich „Muzeum” (od roku 1885)². W Warszawie głównym periodykiem była „Biblioteka Warszawska” (od 1841 r.), w 1905 r. założono natomiast „Przegląd Historyczny”³. Poczytnym periodykiem było też „Ateneum” wydawane od 1841 r.⁴. Pismo to adresowane było do polskiej inteligencji, miało charakter encyklopedyczny, starając się objąć różne aspekty nauki. W zaborze pruskim najważniejszymi czasopismami naukowymi były „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” (od 1860 r.) oraz „Zapiski Towarzystwa Naukowego Toruńskiego” i „Roczniki TNT” od 1878 r.⁵. Do listy ważnym periodyków naukowych

¹ Właściwą działalność AU rozpoczęła w 1873 r. zob. K. Tymieniecki, *Zarys dziejów historiografii polskiej*, Kraków 1958, s. 46.

² Por.: A.F. Grabski, M.H. Serajski, *Historiografia*, [w:] *Historia nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, t. IV: 1863-1918, cz. 3, red. Z. Skubała-Tokarska, Wrocław 1987, s. 578-658 oraz L. Zasztowt, *Popularyzacja nauki. Publikacje książkowe i czasopisma*, [w:] tamże, t. IV, cz. 1-2, red. Z. Skubała-Tokarska, Wrocław 1987, s. 599 i nn.

³ Zob. J. Maternicki, *Historiografia polska XX wieku*, cz. 1: *Lata 1900-1918*, Wrocław 1982, s. 20 i nn.

⁴ Z. Kmiecik, *Czasopismo „Ateneum” (1876-1901) oraz jego oblicze społeczne i naukowe*, Wrocław 1985.

⁵ Zob. zestawienia bibliograficzne: *Bibliografia historii Polski XIX wieku*, red. S. Płoski, t. 1: 1815-1831, Wrocław 1958; S. Karwowski, *Czasopisma wielkopolskie. Część pierwsza: 1796-1859*, Poznań 1908; *Bibliografia polska 1900-1918*, „Przegląd Historyczny” 21 (1917-1918). Zob. także: H. Barycz, *Rozwój historii oświaty, wychowania i kultury w Polsce*, Kraków 1949; S. Sztobryn, *Polskie badania nad myślą pedagogiczną w latach 1900-1939 w świetle czasopiśmiennictwa. Ujęcie metahistoryczne*, Łódź 2000.

należy zaliczyć także „Rocznik Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie” wydawany od 1828 r. Kwerendą na potrzeby tej analizy poddano szereg innych periodyków, które jednak nie odegrały poważniejszej roli w rozwoju polskiej historiografii oświatowej, zasygnalizowano jedynie artykuły istotne dla analizowanej tu tematyki badawczej. Zawartość wymienionych czasopism była dziełem po części historyków zawodowych, związanych z Uniwersytetem Jagiellońskim, czy z jednym z istniejących w Krakowie, Poznaniu, Toruniu, Warszawie towarzystw naukowych, po części natomiast owocem naukowych dociekań historyków-amatorów i miłośników historii.

Na taki stan rzeczy złożyły się liczne przyczyny. Na plan pierwszy wysunąć należy brak silniejszych ośrodków naukowych, zwłaszcza uniwersytetów, które stymulowałyby proces kształcenia zawodowych historyków. Polskie uczelnie wyższe poddawane były w analizowanym okresie rozlicznym szykanom, często utrudniającym właściwą działalność naukową. Dalszym problemem były kwestie natury politycznej, skutkujące między innymi brakiem w poszczególnych zaborach jednolitych możliwości pracy badawczej, niejednorodną politykę oświatową zaborców. Ze strony Polaków nie sprzyjały spoglądaniu w zamierzchłą przeszłość działania zmierzające do odzyskania niepodległości i siłą rzeczy koncentracja na historii najnowszej. Zarówno autorów, jak i czytelników interesowały kwestie bieżące, związane choćby z nurtem modernistycznym⁶, do dziejów dawniejszych odwoływano się z mniejszą intensywnością. Zajmowano się wówczas głównie historią polityczną, choć coraz częściej podejmowano próby „integralnego” podejścia do badań historycznych. Zajmowano się przy tym głównie historią Polski, a zwłaszcza dziejami prawa, Kościoła, społeczeństwa i wreszcie nauki i oświaty. Wśród publikacji naukowych średniowiecze nie było zbyt mocno reprezentowane, a dotyczy to zwłaszcza interesującej nas tematyki szkolnej i edukacyjnej. Jest to poniekąd frapujące, jeśli zważyć na przykład spore zainteresowanie antykiem, a później pedagogiką renesansową⁷. Warto podkreślić, że apel o należyte traktowanie tej tematyki badawczej wystosowano już w 1809 r. w „Pamiętniku Warszawskim”, był to mianowicie „Prospekt historii narodu polskiego”⁸. W odpowiedzi, już w 1816 r. J. Lelewel opublikował w

⁶ J. Kolbuszowska, *Mutacja modernistyczna w historiografii polskiej: przełom XIX i XX wieku*, Łódź 2005.

⁷ Zob. np. A. Danysz, *Święty Hieronim i święty Augustyn a literatura świecka*, „Eos” 1900, s. 92-112. Tekst ten opublikowany został także w pracy: *Polskie badania nad myślą pedagogiczną w latach 1900-1939*. Parenga. Wstęp S. Sztobryn, oprac. S. Sztobryn, M. Świtka, Gdańsk 2006, s. 219-236.

⁸ W. Smoleński, *Szkoły historyczne w Polsce. Główne kierunki poglądów na przeszłość*, Warszawa 1986, s. 43 i nn.; K. Tymieniecki, *Zarys dziejów historiografii polskiej*, Kraków 1958, s. 36 i nn.; tenże, *Dziejopisarstwo okresu średniowiecznego w latach 1886-1936*, „Kwartalnik Historyczny” 51 (1937), s. 258-288.

„Tygodniku Wileńskim” studium o dziejach polskiego szkolnictwa⁹. Apel o poważne traktowanie narodowej historii poskutkowało również pomnożeniem liczby publikacji źródłowych, na bazie których opracowano następnie szereg publikacji naukowych. Koniecznych materiałów źródłowych dostarczyły wydawnictwa takie jak *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, wydawany przez hrabiego Edwarda Raczyńskiego w Poznaniu, czy też wydania konstytucji i kanonów polskich synodów prowincjonalnych i diecezjalnych¹⁰.

Według obliczeń Jerzego Maternickiego w latach 1900-1918 opublikowano łącznie ponad 2800 rozpraw i artykułów, z czego 851 dotyczyło średniowiecza. W tej liczbie jednak zaledwie 10 według tegoż autora (co zostanie skorygowane w poniżej analizie) dotyczyło spraw oświaty. Wyraźnie pokazuje to specyfikę ukierunkowania badawczego polskich historyków. Nie oznacza to bynajmniej zupełnego braku zainteresowania. Autorzy prac poświęconych średniowiecznemu szkolnictwu wydawali bowiem głównie obszerne publikacje książkowe – czego przykładem są monografie autorstwa Joachima Lelewela¹¹, Józefa Szujskiego¹², Antoniego Małeckiego¹³, Józefa Łukaszewicza¹⁴ czy Antoniego Karbowiaka¹⁵. Dziejami kultury i oświaty interesowali się zresztą także Hugo Kołłątaj¹⁶, Jan Śniadecki¹⁷, Józef Sołtykiewicz¹⁸, Jerzy Samuel Bandkie¹⁹.

Czołowym ośrodkiem badań nad historią oświaty była w interesującym nas okresie Akademia Umiejętności, łącząca z woli Józefa Szujskiego dzieje oświaty z

⁹ J. Lelewel, *Oświecenie i nauki w Polsce aż do czasu zaprowadzenia w niej druku*, „Tygodnik Wileński” 1816. Praca ta ukazała się również w postaci książkowej zob. przyp. 10.

¹⁰ Dla przykładu: *Antiquissimae constitutiones sinodales provinciae Gnesnensis. Maxima ex parte nunc primum e codicibus manu scriptis typis mandata*, ed. R. Hube, Petropoli 1856.

¹¹ J. Lelewel, *Oświecenie i nauki w Polsce aż do czasu wprowadzenia do niej druku*, [w:] tegoż, *Polska wieków średnich*, t. 4, Poznań 1851.

¹² J. Szujski, *Dzieje oświaty w Polsce przed Kazimierzem Wielkim*, w: tegoż, *Dzieła*, seria II, t. 8, Kraków 1888, s. 292-328.

¹³ A. Małecki, *Klasztory i zakony w obrębie wieków średnich*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, t. 2, 1875

¹⁴ J. Łukaszewicz, *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych, kościółków, kaplic, klasztorów, szkółek parochialnych, szpitali i innych zakładów dobroczynnych w dawnej diecezji poznańskiej*, t. 1-3, Poznań 1858-1863.

¹⁵ A. Karbowiak, *Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich*, t. 1-3, Petersburg 1898

¹⁶ H. Kołłątaj, *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750-1764)*, t. 1-2, Poznań 1881.

¹⁷ J. Śniadecki, *Pisma rozmaite*, t. 1: *Żywoty uczonych Polaków*, Warszawa 1818.

¹⁸ J. Sołtykiewicz, *O stanie Akademii Krakowskiej od założenia jej w roku 1347 aż do teraźniejszego czasu krótki wykład historyczny...na posiedzeniu publicznem Szkoły Głównej dnia 10 maja roku 1810 podany*, Kraków 1810.

¹⁹ J.S. Bandkie, *Historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, Kraków 1821.

dziejami literatury²⁰. Oświata średniowieczna była przedmiotem badań historyków warszawskich – np. w latach 1903-1907 wydano tylko 5 prac na ten temat²¹.

Znaczący wzrost zainteresowania historią szkolnictwa nastąpił wraz z publikacją przez Antoniego Karbowiaka monumentalnych „Dziejów wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich”²². Karbowiak położył duże zasługi dla interesującego nas tematu. W „Przeglądzie Powszechnym” w 1897 r. opublikował ważne studium poświęcone szkolnej edukacji Piastów, analizując pierwsze polskie szkoły²³. Konsekwentnie publikował na łamach „Rocznika Towarzystwa Naukowego Toruńskiego” oraz „Kwartalnika Historycznego” szereg studiów poświęconych dziejom szkół w poszczególnych dzielnicach dawnej Polski. Przykładem takich prac są „Szkola katedralna kujawska w wiekach średnich”²⁴, czy „Szkoly diecezji chełmińskiej w wiekach średnich”²⁵. Temat szkół katedralnych kontynuował publikując na łamach „Muzeum” w 1898 r. artykuł na temat szkoły krakowskiej. Osobny tekst poświęcił szkołom parafialnym w polskim średniowieczu²⁶, a także nauczycielom szkolnym²⁷. Karbowiaka interesowała także edukacja świeckich elit, czego świadectwem jest rozprawa pt. „Przywileje szlacheckie i ich wpływ na rozwój oświaty w Polsce” („Muzeum”, 1905 r.). Wszechstronna analiza metod kształcenia oraz lektur czytanych w średniowiecznych szkołach zaowocowała z kolei artykułem w specjalistycznym czasopiśmie dla nauczycieli „Szkola”²⁸.

Ważnym obszarem badawczym uczonego związanego z Uniwersytetem Jagiellońskim były naturalnie dzieje krakowskiej uczelni. Pisał o tradycjach ubioru studenckiego i profesorskiego²⁹, zebrał wzmianki o kobietach wspierających Uniwersytet, analizował także księgi immatrykulacji i promocji krakowskich³⁰. Na temat dziejów UJ

²⁰ J. Hulewicz, *Działalność wydawnicza Akademii Umiejętności w Krakowie w zakresie historii literatury polskiej oraz historii oświaty i szkolnictwa w Polsce w latach 1873-1918*, „Pamiętnik Literacki” 51 (1960), z. 1-2, s. 45-104.

²¹ J.K. Kochanowski, *Dziejopisarstwo polskie w latach 1903-1907*, „Przegląd Narodowy” 2 (1909), t. III, z. 3, s. 272 i n.

²² A. Karbowiak, *Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich*, t. 1-3, Petersburg 1898.

²³ A. Karbowiak, *Wykształcenie szkolne laików, zwłaszcza Piastowiczów, od 966 do 1364 r.*, „Przegląd Powszechny” 3 (1897), s. 410-433.

²⁴ A. Karbowiak, *Szkola katedralna kujawska w wiekach średnich*, „Kwartalnik Historyczny” 12 (1898), s. 763-777.

²⁵ A. Karbowiak, *Szkoly diecezji chełmińskiej w wiekach średnich*, „Roczniki TNT” 6 (1899).

²⁶ A. Karbowiak, *Szkoly parafialne w Polsce XIII i XIV wieku*, „Rozprawy AU, Wydział Filologiczny” 25 (1896), s. 356-366. 1897, s. II, t. 10, s. 292-360.

²⁷ A. Karbowiak, *Klecha w XVI wieku*, „Przegląd Powszechny” 1898, nr 3

²⁸ A. Karbowiak, *Zestawienie i ocena najstarszej naszej książki szkolnej*, „Szkola” 1898, nr 23, s. 205-208; nr 24, s. 213-217.

²⁹ A. Karbowiak, *Strój żaków Uniwersytetu Jagiellońskiego w XV-XVI wieku*, „Przegląd Powszechny” 1886, s. 205-215.

³⁰ A. Karbowiak, *Kobieta w Uniwersytecie Jagiellońskim w XV wieku*, „Muzeum” 1904; tenże, *Studia statystyczne z dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1433/1434-1509/1510*, „Archiwum dla Historii Literatury Polskiej Akademii Umiejętności” 12 (1910).

publikował też w „Kwartalniku Historycznym” Aleksander Brückner³¹. Autor ten pisał także o istotnym z punktu widzenia nauczania religijnego Kościoła polskiego wieków średnich zbiorze kazań – Kazaniach świętokrzyskich³². O uczniach szkół krakowskich oraz studentów tamtejszego uniwersytetu pisał także Ignacy Polkowski³³.

Wiele kwestii dotyczących oświaty średniowiecznej poruszali księża, którzy parali się historią amatorsko, często niestety bez należytego przygotowania metodologicznego. Niemniej podejmowali oni żmudne często badania, przynoszące sporo materiału źródłowego. Jednym z takich duchownych był ksiądz Józef Mętlewicz, publikujący na łamach „Pamiętnika Religijno-Moralnego” artykuły na temat historii kościelnego prawodawstwa, obejmującego naturalnie również kwestie edukacyjne. Zwraca uwagę cykl publikacji w latach 1851-1854 na temat synodów łęczyckich z XIII w., które wpłynęły znacząco na stan polskiego szkolnictwa parafialnego, regulując m.in. kwestie wymagań stawianych nauczycielom, w tym obowiązek znajomości języka polskiego³⁴. Ksiądz Fabisz interesował się z kolei kwestią początków polskiego szkolnictwa parafialnego³⁵.

Znaczący wpływ na ilość i jakość publikacji poświęconych średniowiecznemu szkolnictwu wywarli nauczyciele szkolni, z których część ukończyła studia historyczne w Krakowie, często zdobywając tytuły naukowe. Znakomitym przykładem takiej pracy naukowej szkolnego pedagoga był nauczyciel gimnazjalny z Tarnowa, Jan Leniek (1857-1920)³⁶. Jeszcze w czasach studiów opublikował w „Przeglądzie Akademickim” rozprawę pt. „Uniwersytet Kazimierzowski na tle stosunków uniwersyteckich w wiekach średnich”³⁷. Z kolei w rocznicę fundacji jagiellońskiej opublikował w „Muzeum” stosowny artykuł³⁸.

Historia szkół w poszczególnych miejscowościach była często domeną zainteresowań lokalnych regionalistów, z różnym zresztą skutkiem naukowym. W pierwszej połowie XIX w. ks. Stanisław Kotarbiński i ks. Walenty Witkowski opublikowali kilka artykułów poświęconych kościołom parafialnym i kolegiackim położonym w granicach diecezji

³¹ *Język narodowy w Uniwersytecie Krakowskim (w pięćsetną rocznicę)*, „Kwartalnik Historyczny” 14 (1900), s. 191 i nn.

³² A. Brückner, *Świeżo odkryty zabytek języka polskiego*, „Ateneum” 1890, t. 2, s. 374 i nn.,

³³ I. Polkowski, *Szkoły w Polsce i ubodzy uczniowie krakowscy w czasach najdawniejszych*, „Przegląd Polski” 1878, nr 2.

³⁴ „Pamiętnik Religijno-Moralny” 21 (1851), s. 381-392; 22 (1852), s. 249-266; 24 (1853), s. 333-341; 26 (1854), s. 385-398. Zob. również E. Kula, *Lokalność czy patriotyzm. Historia jako przedmiot zainteresowań naukowych i literackich nauczycieli zatrudnionych w rządowych, męskich szkołach średnich Królestwa Polskiego w latach 1833-1862*, [w:] *Historia wychowania w kształceniu nauczycieli. Tradycja i współczesność. Teoria i praktyka*, pod red. T. Gumuły, S. Majewskiego, Kielce 2005, s. 289 i n.

³⁵ X. Fabisz, *Szkołki parafialne od roku 1233*, „Tygodnik Poznański” 1863.

³⁶ Zob. biogram autorstwa Ewy Barnas-Baran, [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, s. 462-466.

³⁷ „Przegląd Akademicki” 1879.

kieleckiej – zwłaszcza o kolegiatach w Kielcach i Skalbmierzu³⁹. W ich narracji pojawia się szereg informacji na temat funkcjonowania szkół. Brak w nich co prawda głębszej refleksji, a jedynie kronikarskie wynotowywanie faktów, niemniej są one cenne jako materiał źródłowy⁴⁰. Księża często publikowali prace przyczynkarskie, m.in. na temat pedagogiki Ojców Kościoła w czasopiśmie „Ateneum Kapłańskie”. Zwrócić uwagę należy na artykuły autorstwa Jacka Woronieckiego i Apolonii Koperskiej na temat św. Tomasza z Akwinu i jego roli w rozwoju scholastyki, czy szerzej – filozofii chrześcijańskiej, w tym w odniesieniu do kwestii edukacji⁴¹. Ksiądz Alfons Mańkowski przeanalizował źródła dotyczące dziejów szkolnictwa parafialnego diecezji chełmińskiej⁴². Sporo cennego materiału źródłowego zgromadził w swych pracach ksiądz Jan Wiśniewski⁴³.

Wreszcie sięgali do epoki średniowiecza badacze specjalizujący się w okresach późniejszych, co było możliwe dzięki m.in. praktyce odbywania seminariów magisterskich i doktorskich poświęconych tej epoce, co miało zapewne przygotować warsztat badawczy historyka. Takim uczonym był np. Waldemar Osterloff kojarzony z badaniami nad epoką oświecenia, który opublikował ciekawy tekst poświęcony traktatowi pedagogicznemu Wincentego z Beauvais i wydał tzw. Pamiętnik Walafrida Strabona⁴⁴.

Istotnym wkładem polskich czasopism w popularyzowanie wiedzy na temat średniowiecznego szkolnictwa i wychowania były publikowane w nich recenzje oraz przeglądy badań. Na łamach „Pamiętnika Literackiego” w latach 1887-1918 ukazało się sporo recenzji prac dotyczących średniowiecznego szkolnictwa. Aleksander Brückner recenzował pracę A. Karbowiaka *Dzieje wychowania i szkół w Polsce*⁴⁵ oraz tegoż *Studia*

³⁸ J. Leniek, *Założenie Akademii Krakowskiej w r. 1364 i jej reforma w r. 1400*, „Muzeum” 1900.

³⁹ W. Witkowski, *Kolegiata Panny Maryi w Kielcach*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 9 (1845), s. 193-219; S. Kotarbiński, *Historyczna wiadomość o kolegiacie skalbmierskiej*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 10 (1850), s. 405-437.

⁴⁰ Zob. D. Olszewski, *Historiografia diecezji kieleckiej (XIX-XX wiek)*, [w:] *Nauka i oświata a społeczności lokalne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Adamowi Massalskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Caban, Kielce 2003, s. 39 i nn.

⁴¹ J. Woroniecki, *Podstawowe myśli filozofii św. Tomasza*, „Ateneum Kapłańskie” 15 (1918), s. 132-184; A. Koperska, *Pogląd św. Tomasza z Akwinu na nauki świeckie*, tamże, s. 74-80.

⁴² A. Mańkowski, *Z dziejów parafialnych diecezji chełmińskiej*, „Zapiski TNT” 1908, z. 1, s. 2-15.

⁴³ Przykładowo: J. Wiśniewski, *Dekanat opatowski*, Radom 1907; tenże, *Dekanat konecki*, Radom 1913; tenże, *Dekanat miechowski*, Radom 1917; *Dekanat opoczyński*, Radom 1913. Oprócz tego typu broszurowych wydawnictw, autor ten publikował niewielkie artykuły w lokalnych gazetach. Zob.: J. Fidos, D. Olszewski, *Ksiądz Jan Wiśniewski 1876-1943. Życie i działalność*, Kielce 2000.

⁴⁴ W. Osterloff, *Jak uczono w pewnej szkole klasztornej lat temu przeszło tysiąc*, „Przegląd Pedagogiczny” 1904, nr 19-21; tenże, *Traktat o wychowaniu w XIII w.*, „Przegląd Pedagogiczny” 1905, nr 8. Zob.: H. Nowakowski, *Waldemar Osterloff (1858-1925)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1965, nr 2, s. 201-206.

⁴⁵ „Pamiętnik Literacki” 3 (1890), s. 307 i nn.

statystyczne z dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego⁴⁶ a także studium K. Morawskiego, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego*⁴⁷. Z kolei Stanisław Łempicki dokonał krytycznego omówienia pracy J. Ptaśnika, *Kultura włoska wieków średnich w Polsce*⁴⁸, natomiast A. Wojtkowski napisał recenzję książki J. Skoczka, *Dzieje lwowskiej szkoły katedralnej*⁴⁹. Jeżeli chodzi natomiast o informowanie czytelnika polskiego o pracach badawczych podejmowanych za granicą warto zwrócić uwagę na artykuł Stanisława Totkowicza zamieszczony w „Przeglądzie Polskim”⁵⁰. Podobnego przeglądu dokonał, tym razem w odniesieniu do rodzimej historiografii, A. Szczepański⁵¹.

Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego były jednym z najczęściej eksploatowanych tematów badawczych. Niewątpliwym wpływ na taki stan rzeczy miała sześćsetna rocznica reformy krakowskiej uczelni w 1900 r. Przykładem okolicznościowych publikacji na ten temat może być artykuł Romualda Baudouin de Courtenay opublikowany w czasopiśmie „Kraj”⁵². Jan Fijałek opublikował tekst na temat zagranicznych żaków w Krakowie⁵³. Z oczywistych względów sporo publikacji z dziejów krakowskiej uczelni zamieścił „Rocznik Krakowski”. Stanisław Krzyżanowski zajął się procesem fundacyjnym kazimierzowskiej Akademii⁵⁴, miejsca pierwotnej fundacji poszukiwał Stanisław Tomkowicz⁵⁵, z kolei Stanisław Estreicher zbadał kompetencje sądowe rektorów⁵⁶, natomiast Franciszek Klein zaprezentował wyniki studium architektonicznego akademickiego kościoła św. Anny⁵⁷.

Przegląd tematyki publikacji skłania do wyodrębnienia również działu poświęconego historii ustawodawstwa kościelnego, zwłaszcza w aspekcie ustawodawstwa szkolnego. Wiedzę na temat działalności ustawodawczej soboru

⁴⁶ „Pamiętnik Literacki” 10 (1897), s. 582 i nn.

⁴⁷ „Pamiętnik Literacki” 1 (1887), s. 154 i nn.

⁴⁸ „Pamiętnik Literacki” 20 (1907), s. 268 i nn.

⁴⁹ „Pamiętnik Literacki” 27 (1914), s. 706 i nn.

⁵⁰ S. Totkowicz, *Karta z dziejów oświaty w wiekach średnich wyjaśniona przez najnowsze badania niemieckie*, „Przegląd Polski” 1884, nr 2.

⁵¹ A. Szczepański, *Szkoły i wychowanie w Polsce. Przegląd historyczny od najdawniejszych do najnowszych czasów*, „Tygodnik Wielkopolski” 1873.

⁵² R. Baudouin de Courtenay, *Uniwersytet Jagielloński w ciągu pięciu wieków istnienia*, „Kraj” 1900, nr 21, s. 7-21.

⁵³ J. Fijałek, *Z dziejów humanizmu w Polsce 1. Niemcy w uniwersytecie krakowskim w XV i XVI w.*, „Przegląd Literacki” 1 (1887), s. 257 i nn.

⁵⁴ S. Krzyżanowski, *Poselstwo Kazimierza Wielkiego do Awinionu i pierwsze uniwersyteckie przywileje*, „Rocznik Krakowski” 4 (1900), s. 1-111.

⁵⁵ S. Tomkowicz, *Ślady Uniwersytetu Kazimierzowskiego?*, „Rocznik Krakowski” 5 (1901), s. 183-195.

⁵⁶ S. Estreicher, *Sądownictwo rektora krakowskiego w wiekach średnich*, „Rocznik Krakowski” 4 (1900), s. 249-267.

⁵⁷ F. Klein, *Akademicki kościół św. Anny w Krakowie. Studium architektury*, „Rocznik Krakowski” 11 (1909), s. 51-63.

laterańskiego IV, który przyczynił się do daleko idących przemian w dziejach polskiego szkolnictwa popularyzował Stanisław Kętrzyński⁵⁸.

Nauka historyczna w XIX w. zaczęła dostrzegać rolę kobiet w przeszłości co skutkowało pierwszymi publikacjami poświęconymi dziejom kobiecej edukacji. Jednym z pionierów tej tematyki był w Polsce Władysław Chomętowski, publikujący na łamach warszawskiego „Wieńca” oraz leszczyńskiego „Przyjaciela Ludu”⁵⁹.

Interesowano się również różnymi aspektami kultury mieszczańskiej i wpływem szkolnej edukacji na życie mieszczan⁶⁰. Niewiele było natomiast publikacji z zakresu filozofii wychowania. Kazimierz Lutosławski dokonał porównania filozofii wychowania antycznego i średniowiecznego, silniej zresztą akcentując św. Tomasza z Akwinu niż Arystotelesa⁶¹. Poniekąd z historią wychowania łączy się artykuł E. Porębowicz poświęcony życiu dworskiemu w epoce średniowiecza⁶².

Dokonana analiza skłania do sformułowania kilku wniosków. Pomimo swoistego kultu średniowiecza w dziewiętnastowiecznej kulturze, widocznego również i w początkach wieku XX, ilość publikacji prasowych na temat szkolnictwa i wychowania wieków średnich wydaje się być niewielka. Widoczna jest przewaga monografii nad artykułami naukowymi. Co istotne, prace te publikowane były na łamach rozlicznych czasopism, często o zasięgu lokalnym, czy regionalnym i niewielkich najczęściej nakładach. W czasopismach naukowych wydawanych przez polskie towarzystwa naukowe o zasięgu ogólnopolskim (czy poprawniej: kolportowanych na terenach wszystkich zaborów) spostrzec można istotną przewagę historii politycznej nad historią kultury, w tym oświaty i wychowania. Zwraca także uwagę ogromne zróżnicowanie jakości publikowanych prac – od dzieł wybitnych, wciąż jeszcze zachowujących istotne walory naukowe, po prace przyczynkarskie, często o wątpliwej jakości merytorycznej, pisanych przez amatorów. Prac tych jednak nie należy jednak pomijać w badaniach bowiem zawierają one sporo materiału źródłowego zatraconego obecnie w wyniku strat poniesionych podczas działań wojennych.

Na koniec zauważyć sformułować należy jeszcze jeden wniosek dotyczący kwerend bibliograficznych: wykazano w tekście, że publikacji poświęconych średniowiecznemu

⁵⁸ S. Kętrzyński, *Wiadomość o udziale Polski w IV Soborze Laterańskim*, „Przegląd Historyczny” 3 (1906), z. 1, s. 139 i nn.

⁵⁹ W. Chomętowski, *Niewiasty XIV wieku. Ustęp z dziejów obyczajów średniowiecznych*, „Wieniec” 1872; tenże, *Obraz życia panien z XV w.*, „Przyjaciel Ludu” 1838.

⁶⁰ A. Kraushar, *Życie domowe mieszczaństwa warszawskiego w wiekach dawnych*, „Przegląd Historyczny” 17 (1913), z. 2, s. 225-238; z. 3, s. 334-367.

⁶¹ K. Lutosławski, *Rozwój dziecka według Arystotelesa i św. Tomasza*, „Wychowanie w Domu i Szkole” 1914, nr 4, s. 338 i nn., nr 5, s. 463 i nn.

szkolnictwu było znacznie więcej niż wskazują to dotychczasowe opracowania, a domyślić się można także, że w przyszłości prowadzone badania prasoznawcze dostarczą nam kolejnych, zapomnianych opracowań.

Biorąc pod uwagę specyfikę czasopisma na którego łamach ukazuje się ten artykuł, należy jeszcze poruszyć kwestię dostępności analizowanych czasopism, a ściślej rzecz ujmując – problem digitalizacji i udostępniania poprzez biblioteki cyfrowe. Siłą rzeczy dostęp do oryginalnych wydań staje się coraz bardziej utrudniony, nie mówiąc już o rozproszeniu zasobu w wielu bibliotekach. Jedną z przyczyn trudności w dotarciu do materiałów poddanych badaniom w powyższym artykule jest często zły stan zachowania czasopism. Stąd też ważnym postulatem, szczęśliwie w wielu wypadkach już realizowanym, jest sporządzanie cyfrowych kopii, które mogą być następnie udostępniane czytelnikom poprzez sieć internetową. Najwięcej cyfrowych wersji dziewiętnastowiecznych czasopism naukowych posiadają biblioteki wirtualne zrzeszone w Federacji Bibliotek Cyfrowych. Pierwsze roczniki „Kwartalnika Historycznego” znajdziemy w zbiorach Śląskiej Biblioteki Cyfrowej, podobnie jak kolejne numery „Ateneum” (to ostatnie czasopismo dostępne jest także w e-bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego), z kolei „Rocznik Krakowski” oraz „Pamiętnik Literacki” zdigitalizowane zostały przez Małopolską Bibliotekę Cyfrową. Jedyne kilka numerów „Muzeum” zawiera katalog Biblioteki Cyfrowej Politechniki Warszawskiej, natomiast pojedyncze numery „Pamiętnika Religijno-Moralnego” odnajdujemy w zbiorach Polskiej Biblioteki Internetowej oraz Podlaskiej Biblioteki Cyfrowej. Dla odmiany pełny zasób czasopism wydawanych przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Poznaniu udostępnia Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, podobnie rzecz ma się z „Rocznikami TNT” dostępnymi w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej. Ilustrowany „Tygodnik Wileński” przechowuje w wersji elektronicznej Polska Biblioteka Cyfrowa.

W katalogach poszczególnych bibliotek cyfrowych widoczne są znaczące dysproporcje. Bardzo korzystnie wyróżnia się Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa oferująca dostęp do czasopism takich jak: „Pamiętnik Warszawski”, „Tygodnik Wielkopolski”, „Przyjaciel Ludu”. Niektóre wszakże biblioteki cyfrowe dopiero rozpoczynają swoją działalność co może jednak napawać optymizmem. Apelować należy jednak o objęcie planami również cyfryzacji czasopism kościelnych, zawierających sporo wartościowego, lecz trudno dostępnego materiału źródłowego oraz wiele interesujących opracowań.

⁶² E. Porębowicz, *Teoria średniowieczna „miłości dwornej”*, „Pamiętnik Literacki” 3 (1890), s. 505 i nn.